

K PREKLADOM ROUSSEAUOVÝCH ROZPRÁV

JOZEF SIVÁK, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Trojstoročnicu narodenia J.-J. Rousseaua pripomínajú na Slovensku, a to treba uvítať, preklady jeho dvoch *Rozpráv* vydaných Vydavateľstvom Spolku slovenských spisovateľov v priebehu jedného roka¹ (prekladateľka Vladimíra Komorovská k nim napísala aj úvodné štúdie).² Ako sa však vydavateľstvo a prekladateľka zhostili vydania odborného textu, hoci napísaného umeleckým štýlom?³

* * *

Začnime teda *Rozpravou* preloženou ako prvou v poradí, hoci v origináli vyšla ako druhá. Predovšetkým si treba uvedomiť, že pri štúdiu i preklade takéhoto diela máme do činenia s klasikou. Ako takej by jej mala byť venovaná maximálna pozornosť a čitateľ by mal dostať čo najviac informácií, ktoré sa neobmedzujú len na samotný text a obsah. Kvalita prekladu sa tu vnucuje tým viac, že revolucionári a ďalší používatelia Rousseauovho diela si dlho veľmi nelámali, a dodnes si nelámu, hlavu nad tým, čo chcel ich idol povedať. Ide teda o hermeneutické sprostredkovanie, výklad a vysvetľovanie jeho textov, čo už nie je vecou autora, ale čitateľa – a to predpokladá preklad, na ktorý sa možno spoľahnúť. Už Bergson povedal, že Rousseau je človekom *par excellence*, že sa o ňom diskutuje bez toho, aby bol poznaný.

Preklad mohlo zdobiť aspoň *faximile* titulného listu jeho pôvodného vydania z r. 1755 v Amsterdame. Úvodná štúdia prekladateľky prináša nejednu užitočnú informáciu, avšak mohla byť prepojená s prekladom. Úplne absentuje aj akákoľvek zmienka o recepcii Rousseauovho diela na Slovensku. Štúdia či osobitná edičná poznámka mohla tiež viac informovať o okolnostiach vzniku predmetného diela, o jeho vydaniach i niektorých prekladateľských riešeniach.

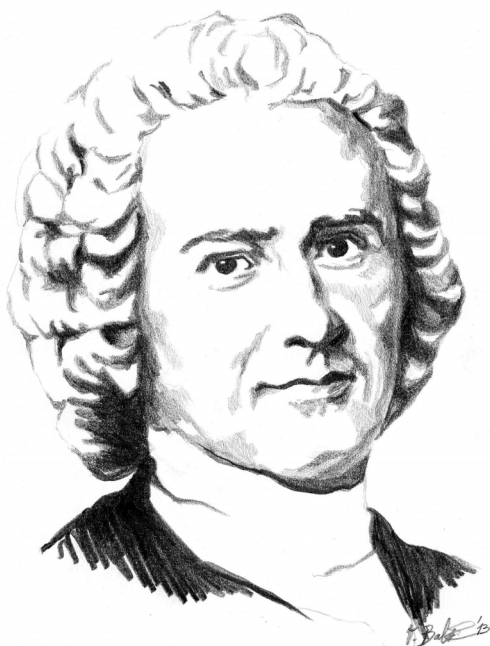
Pokiaľ ide o názov diela, chýba vysvetlenie prekladu originálneho názvu *Discours*

¹ (Rousseau 2011) a (Rousseau 2010a). Do tretice je tu ešte preklad M. Marcelliho (Rousseau 2010b), ktorý tu ponechávame bokom.

² Sú nazvané: *Život medzi spoločnosťou a ústraním* a *Hrmotný vstup na filozofickú scénu*. Zmienka o týchto štúdiách však na titulnej strane chýba.

³ Všimol si to už Kant: „Prvý dojem, ktorý si čitateľ, ktorý nečíta len tak, aby mu prešiel čas, odnesie zo spisov J.-J. Rousseaua, je dojem, že tento spisovateľ spája v sebe obdivuhodne prenikavého génia, noblesnú inšpiráciu a dušu plnú zmyslovosti, s čím sme s nikdy nestretli u nijakého iného spisovateľa, v žiadnej dobe, v žiadnej krajine. Dojem, ktorý nasleduje bezprostredne po tomto prvom, je dojem z údivu spôsobený úžasnými a paradoxnými myšlienkami, ktoré rozvíja. Musím Rousseaua čítať znova a znova, až kým ma krása výrazu neprestane rušiť; až potom ho dokážem posúdiť rozumom“ (Buisson 1911, heslo Kant).

sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes ako *O pôvode a príčinách nerovnosti medzi ľuďmi*, keďže tento preklad nie je v slovenskej filozofickej literatúre ustálený (ak sa vôbec uvádza kompletnej podobe). Aj keď Rousseau hovorí aj o príčinách nerovnosti, predsa len nemožno pokladať *fondements* a *causes* za synonymá, a to ani v tom najširšom zmysle slova.⁴ V poslednej dobe si v príručkovvej literatúre cestu razí úplný a presnejší názov *Rozprava o pôvode a základoch nerovnosti medzi ľuďmi*.

Jean-Jacques Rousseau

seu 2010a, 27, 34) miesto správneho *pokrvné zväzky*. Ak dôležitý technický termín *magistrat* v preklade nechýba (Rousseau 2010a, 30, 36), je prekladaný ako *úradník*. Lenže nejde o hocijakého úradníka, ale o vládneho činiteľa, prípadne kráľa. To isté platí o výraze *corps politique*, štátny útvar (?), pričom ani tu nejde o akýkoľvek štátny útvar, ale o republiku, v ktorej občania vytvárajú *corps*, teleso. Týmto nepresnostiam by sa prekladateľka vyhla, keby sledovala komentár a pozrela sa do výkladového slovníčka (obidva sú súčasťou vydania *Rozpravy* (Rousseau 1981),⁵ ktoré mala k dispozícii – Rousseau patrí vôbec medzi najkomentovanejších autorov vo Francúzsku –, a to aj vtedy, keby vychádzala len z vydania z r. 1872.

To isté platí aj o znení témy zadanej Dijonskou akadémiou, ktorá motivovala Rousseaua napísať toto dielo: *V čom spočíva pôvod nerovnosti medzi ľuďmi? A pripúšťajú ju prírodné zákony?* (Rousseau 2010a, 39). Originálne znenie: „Quelle est l'origine de l'inégalité parmi les hommes et si elle est autorisée par la loi naturelle?“ Výraz *loi naturelle* je v jednotnom čísle, pričom v 18. storočí nepanovala zhoda v tom, či ide o prírodný, alebo o prirodzený zákon. Sám Rousseau ho interpretoval ako prirodzený zákon, ktorý hovorí priamo rečou prírody, a kládol ho do protikladu so zotročujúcim sociálnym zákonom. Ale s nejedným nedostatkom, opomenutím či nepresnosťou sa stretneme aj v samotnom preklade a v poznámkovom aparáte.

V slovenčine nehovoríme „vyhol sa zneužitej moci“ (Rousseau 2010a, 23, 30), ale zneužívaniu moci. Podobne je nezvyčajné spojenie *pokrvné zväzky* (Rousseau 2010a, 27, 34)

⁴ Kým základy sa pohybujú v rovine *de jure*, príčiny sú v rovine *de facto*.

⁵ Pagináciu tohto originálu uvádzame kurzívou.

Ďalej, *spoločenský, spoločenskost'* (Rousseau 2010a, 48, 59, 51, 62) by mali byť ekvivalentmi slov *sociable, sociabilité*, avšak *družný, družnosť* sú výstižnejšie. Sú použité napríklad v tejto polvete: „*Len čo vstúpi do spoločnosti, stáva sa otrokom [en devenant sociable et esclave]*. Presnejšie i jednoduchšie by bolo: *Tým, že sa stáva družným a otrokom...*“

Sloveso *combler* neznamená zavŕšiť, skôr navŕšiť, ale v danom kontexte znamená zmierniť: „En considérant ce que nous serions devenus abandonnés à nous mêmes, nous devons apprendre à bénir celui dont la main bienfaisante, corrigeant nos institutions, ... a prévenu les désordres qui devraient en résulter, et fait naître notre bonheur des moyens qui semblaient devoir combler notre misère.“ („Keď si pomyslíme, kam by sme dospeli, keby sme boli odkázaní len sami na seba, ľahko sa naučíme blahorečiť Spasiteľovi, ktorý dobrotivou rukou spravuje naše inštitúcie..., predchádza akémukoľvek neporiadku, ktorý by mohol vyústiť do zmätku, a stará sa o naše blaho pomocou nástrojov, ktoré by za iných okolností mohli zavŕšiť našu biedu“) (Rousseau 2010a, 38, 43). Nešťastie však nechodí nikdy samo, ako vidno z našej úpravy tejto pasáže: „Keď si pomyslíme, kam by sme dospeli, keby sme boli odkázaní len sami na seba, mali by sme sa naučiť velebiť toho, ktorý dobročinnou rukou napráva naše inštitúcie... predchádza akémukoľvek neporiadku, do ktorého by museli vyústiť, a vďaka ktorému sa rodí naše šťastie, že máme prostriedky, ktoré, zdá sa, mali zmierniť našu biedu.“ Rousseau bol veriacim človekom, avšak tu sa obracia skôr na rímske božstvo než na kresťanského Boha, ako ukazuje citát z Persia, ktorý nasleduje.

Rousseau by nenapísal, že „každé zviera myslí“ [*a des idées*] (Rousseau 2010a 50 53), keďže, ako spresňuje nižšie (Rousseau 2010a, 57, 60), „všeobecné myšlienky prijíma myseľ (v origináli: *esprit*, duch) iba prostredníctvom slov“.

V preklade sa uvádza, že východiskovým textom bol text z r. 1872, avšak v preklade nie je tento text zohľadnený všade. Napríklad (Rousseau 2010a, 65, 67): V tomto vydaní je slovo *vkus, le goût*, nahradené slovom *le dégoût* s opačným významom *odpor, nechúť*, ktoré však nie je preložené.

Na viacerých miestach sme svedkami konfúzie medzi slovami *vyvolený a zvolený*, na ktoré má francúzština len jedno slovo: *élu*. Napríklad „Stal sa vyvoleným štátnym predstaviteľom a štát sa premenil na monarchiu“ – [il fut seul élu magistrat et l'Etat devint monarchique] (Rousseau 2010a, 93, 92). Aj v stredoveku sa volilo: bol zvolený za jediného správcu krajiny a štát sa premenil na monarchiu. Podobne na tej istej strane: „Čím viac starcov sa stalo vyvolenými, o to častejšie sa konali voľby...“ Upravená verzia: Čím viac starcov sa volilo [*Plus les élections tombaient sur...*], tým častejšie sa konali voľby...

Čo sa týka poznámok pod čiarou, nie je vždy jasné, či pochádzajú od prekladateľky, alebo od komentátora či od samého autora. Napríklad nevieme, od koho sú poznámky na s. 85, 86: od prekladateľky, alebo od komentátora J.-F. Braunsteina? To isté platí aj o poznámke na s. 91, 91. Navyše, táto poznámka hovorí niečo celkom iné než marginálna poznámka komentátora vzťahujúca sa na to isté miesto. V 2. poznámke (Rousseau 2010a, 103; 2010b, 101) je odkaz na Buffona neúplný: strana nie je uvedená. V 9. poznámke (Rousseau 2010a, 108; Rousseau 2010i, 107) „Slávny autor Maupertuis...“ sa toto meno

v origináli nenachádza, ale pochádza od francúzskeho komentátora.

* * *

Aj názov druhej *Rozpravy* z r. 1750, ktorá preslávila jej autora, radikálneho kritika vedy, filozofie a umenia, ba celého „francúzskeho storočia“, predstavuje prekladateľský problém, aj keď nie taký závažný ako v predchádzajúcom prípade.⁶ Rousseauova odpoveď na otázku, ktorú pokladá za jednu z „najveľkolepejších a najkrajších“, a to otázku, „či obroda vied a umení prispela k očiste, alebo ku skaze mravov [*moeurs*]“⁷ a ktorá mu spôsobila „závrat ako v stave opojenia“, bude jednoducho záporná.

Od samého začiatku však upozorňuje, že mu pôjde skôr o obhajobu cnosti pred čestnými ľuďmi ako o kritiku vedy, cnosti, cez prizmu ktorej bude posudzovať aj vedy, pričom si uvedomuje špecifickosť ľudského fenoménu na pozadí prírody a v kontraste s ňou a dokáže aj oceniť vedy, ktoré sú charakteristické len pre tento fenomén: „Človek poskytuje veľkolepý a nádherný pohľad na výjav, keď sa vlastnými silami istým spôsobom vymaňuje z ničoty, keď osvieteným rozumom zaháňa temnotu, do ktorej ho zahalila príroda, povznesie sa nad seba samého, duchom zalieťa až do nebeských výšin, ako slnko obrími krokmi meria širšie priestranstvá vesmíru... vracia sa do seba, aby vo vlastných hĺbinách skúmal človeka a rozpoznal jeho prirodzenosť, jeho povinnosť a jeho údel“ (Rousseau 2011, 20, 44). V origináli je však na konci *fin*, účel. A človek nie je pôvodcom vied.⁸

Hoci sa Rousseau najviac inšpiroval starým Gréckom a z kontrastnej dvojice Sparta – Atény uprednostní Spartu, jeden Aténčan mu však bude vzorom, a to Sokrates, ktorý „vynášal do nebies neznalosť“ [*ignorance*] (Rousseau 2011, 28, 54). Správne: *nevedomosť*, lebo tento termín sa používa v odbornej terminológii.

Rousseau nie jej presvedčený o tom, že by človek až tak bytostne túžil po poznaní alebo že by mal pestovať vedu pre vedu, hoci je to odkaz antiky. „... kto by chcel, pýta sa, stráviť svoj život neplodnými meditáciami [*contemplations*], keby každý, dbajúc len

⁶ Pokiaľ ide o originál, preklad uvádza len prvotlač, ktorú vydal v Ženeve Barillot & fils v r. 1750, takže nevieme, ktoré vydanie prekladateľka použila. Najlepšou a pre prekladateľa záväznou referenciou je kritické vydanie Rousseauových *Zobraných spisov* v edícii La Pléiade vo vydavateľstve Gallimard. My budeme vychádzať z textu *Rozpravy* vydaného J. Varlootom v tom istom vydavateľstve v r. 1987 a odkazovať naň číslom strany v kurzíve.

⁷ V preklade tohto francúzskeho slova nenasledujeme prekladateľku, a to ani v ďalšom texte. Preto podnázov mal znieť takto:... či obroda vied prispela k očiste mravov.

⁸ V odpovedi Stanislavovi, ktorý mu vyčíta, že sa zriekol vied, Rousseau píše (pričom by sme upravili slovenský preklad): „Veda je veľmi dobrá osebe, to je zrejmé; museli by sme sa zriecť zdravého rozumu, aby sme tvrdili opak. Zdrojom pravdy je Autor všetkých vecí; poznať všetko je jeden z jeho božských atribútov. Práve účasťou na tej najvyššej inteligencii získavame poznatky a rozširujeme jej osvietenstvo.“ A pre porovnanie slovenský preklad prekladateľky: „... vedy nie sú samy osebe nehanebné, to je jasné, človek by musel prísť o zdravý úsudok, aby tvrdil opak. Rozhľadný autor je schopný pravdy; rozsiahle znalosti prináležia k jeho božským výsadám. Istým spôsobom aj participuje na najvyššej inteligencii; nielen získava vedomosti a rozširuje svoje vzdelanie“ (Rousseau 2011, 73). Na základe porovnania tejto pasáže a ďalších citátov s originálom možno si možno právom položiť otázku, či slovenský preklad je platným dokumentom.

o ľudské povinnosti a o prirodzené potreby, mal čas iba pre vlast', nešťastníkov a pre svojich priateľov? Sme vari odsúdení zomrieť pripútaní k okraju studne, kde sa uchýlila pravda? Už takéto uvažovanie by malo odradiť od začiatku každého, kto by sa chcel vážne poučiť [s *'instruire*] štúdiom filozofie“ (Rousseau 2011, 32-33, 59).⁹

Osvietenský pokrok zatlačil do úzadia pojmy ako občianstvo a vlast', a to do takej miery, že podľa Rousseaua občania takmer vymreli, zatiaľ čo vedcov a umelcov je príliš veľa. Liek na tento nezdravý stav je ukrytý v samotnej chorobe: „... zlo nedosiahlo“, priznáva, „taký vysoký stupeň, k akému by mohlo dospieť. Večná predvídavosť, ktorá vedľa rozmanitých zhubných rastlín zasiala prosté blahodarné byliny a do tela viacerých škodných zvierat vsadila účinný balzam na rany, naučila vladárov, ako svojich služobníkov [*ministres*], napodobňovať svoju múdrosť [*sagesse*]“ (Rousseau 2011, 42, 70). *Ministre* je preložené ako *zástupca* a pri slove múdrosť chýba privlastňovacie zámeno *svoja* vzťahujúce sa na podmet *večná predvídavosť*.

Z metodologického hľadiska: Tým, že sa opovrhuje nevedomosťou, ktorá je vo filozofii principiálna, uvoľňuje sa miesto „pyrrhonizmu“, nezdravému skepticizmu, systematickému podozrievaniu: „Opovrhnutiahodnú neznalosť nahrádza nebezpečná pochybovačnosť“ (Rousseau 2011, 23, 48).¹⁰

Samouk Rousseau však vo vzdelávaní neuznáva, v každom prípade aspoň podceňuje, úlohu učiteľov: „Koho príroda predurčila, aby si vychoval stúpencov [správne: žiakov – *disciples*], vôbec nepotrebuje učiteľov. Verulam, Descartes a Newton, títo učitelia ľudského rodu, sami nijakých nemali, veď akí majstri by ich doviedli vyššie, než by ich vyniesla vlastná a nesmierna genialita?“ (Rousseau 2011, 45, 74). Takýmto treba dovoliť, aby sa venovali štúdiu vied a umení, takíto by mali pôsobiť na dvoroch, robiť poradcov, čo zároveň umožnilo spojiť cnosť a vedu. „Kým však na jednej strane bude sama moc a na druhej strane jedine poznatky a múdrosť [*sagesse*],¹¹ zriedkakedy vedci vymyslia niečo veľkolepé, zriedkavejšie panovníci vykonajú niečo krásne a národy naďalej ostanú potupené, skazené a nešťastné“ (Rousseau 2011, 46, 75).

* * *

Na základe našich ukážok – príklady boli vybrané priebežne – možno konštatovať, že obidva preklady, odhliadnuc od uvedených a, pravda, nekompletne uvedených nedostatkov, ponúkajú slovenskému čitateľovi menej než originál francúzskemu, hoci by to malo byť vyvážené, ak nie naopak. Chýbajú vecné registre s uvedením slovenských ekvivalentov a strán, ale najmä registre vlastných mien s krátkymi charakteristikami a s uda-

⁹ Abstrahujúc od terminologických nepresností, v preklade táto pasáž vyznieva inak: „... kto by chcel stráviť život neplodnými pozorovaniami, ako (sic) sa všetci riadia výhradne ľudskými povinnosťami a prirodzenými potrebami a obetujú čas iba vlasti, nešťastníkom a priateľom? Vari sme odsúdení skončiť v putách pri studni, z ktorej vyprchala pravda? Už len pomyslenie na taký osud by muselo hneď na začiatku odradiť každého, kto by sa vážne zamýšľal zaoberať štúdiom filozofie.“

¹⁰ V origináli je použitý budúci čas, ale nejde ani o opovrhnutiahodnú neznalosť, ale o neznalosť či nevedomosť, ktorými sa opovrhuje, takže celá veta mala znieť takto: „Opovrhovanú nevedomosť nahradí nebezpečná pochybovačnosť.“

¹¹ V preklade stojí: „počestnosť“.

ním strán. Preto čítanie a používanie týchto prekladov možno odporúčať len s výhradami, ba lepšie by bolo vydať ich v druhom, zrevidovanom a rozšírenom vydaní.

Literatúra

- ROUSSEAU, J.-J. (2010a): *O pôvode a príčinách nerovnosti medzi ľuďmi*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, Edícia svetových klasikov, 128 s.
- ROUSSEAU, J.-J. (2011): *Rozprava o vedách a umeniach alebo odpoveď na otázku Dijonskej akadémie, či obroda vied a umení prispela k očiste morálky*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, Edícia svetových mysliteľov, 111 s.
- ROUSSEAU, J.-J. (2010b): *O spoločenskej zmluve alebo O princípoch politického práva*. Bratislava: Kalligram.
- ROUSSEAU, J.-J. (1987): *Discours sur les sciences et les arts. Lettre à d'Alembert sur les Spectacles*. Paris: Gallimard.
- BUISSON, F. (ed.) (1911): *Nouveau Dictionnaire de Pédagogie et d'Instruction primaire*. Paris: Hachette. (e-vydanie).

Jozef Sivák
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR
e-mail: filosiva@savba.sk